

Linguïstiek en logopedie

door

Dr. W.E. HEGMAN

De bijdrage die de linguïstiek heeft geleverd tot de studie en het onderzoek van spraak- en taalstoornissen, is niet bijzonder groot. Toch laat de lektuur van een bekend handboek, als bijv. het *Lehrbuch der Stimm- und Sprachstörungen* van Luchsinger-Arnold, de betekenis ervan duidelijk uitschijnen. Hetgeen de Weense taalpsycholoog Friedrich Kainz daarin schrijft, mag beschouwd worden als een ernstige poging om een brug te slaan tussen de verschillende wetenschappelijke disciplines, die voor de spraakarts (logopedist) van onmiddellijk belang zijn. Dat de linguïstiek onder die disciplines een belangrijke plaats inneemt, moge er ons toe brengen ons te bezinnen over de inzichten en resultaten, die naar onze mening uit de wederzijdse confrontatie van de linguïstiek en de logopedie kunnen groeien.

De moderne taalwetenschap gaat uit van de gedachte, dat de taal een systeem van tekens is, gedachte die reeds door De Saussure scherp is geformuleerd, en zij poogt de plaats te bepalen die elk taalverschijnsel in de onderlinge betrekkingen van het geheel inneemt. In het bijzonder beschouwt zij de taal als een semiotisch systeem, d.w.z. een systeem dat is opgebouwd met behulp van symbolen, die volgens syntactische regels worden gehanteerd¹. Derhalve is de linguïstiek in haar huidige vorm een structurele wetenschap, die de ordening en de samenhang van de taalfeiten tracht te beschrijven.

Verscheidene richtingen tekenen zich hierbij af. De Amerikaanse (behaviouristische) linguïsten menen, in het voetspoor van Bloomfield, dat wel de klankvormen der taaluiting tot de taal behoren, maar dat de betekenis iets is buiten het wezen van de taal en dus ook iets buiten het taalteken: zij achten daarom de betekenisfunctie van het taalteken van niet-linguïstische aard. De Europese structuralisten, in aansluiting bij De Saussure, zijn de mening toegedaan dat het taalteken een bilateraal karakter heeft, nl. dat het tegelijk

1) Het meest bekende voorbeeld van semiotisch systeem is de rekennotatie. De cijfernotaties zijn de symbolen; getallen boven de 9 worden genoteerd met een reeks van cijfersymbolen in een bepaalde volgorde. Bij het schriftelijk rekenen plaatst men de getalnotaties in een bepaalde (syntactische) verhouding tot elkander. Cfr. F. Grevel, *Logopedie en Foniatrie* 33 (1961), p. 198-199.

„signifiant” en „signifié” is, dat „the mutual solidarity” van vorm en betekenis ten grondslag dient te liggen aan alle taalwetenschap. Deze opvatting is verder uitgewerkt door Hjelmslev, die in de taal twee „velden” onderscheidt : het veld van de uitdrukking (expression) en het veld van de inhoud (contenu). Beide vormen een tweëenheid, en ook het kleinste taalmoment „involves both aspects — one sensible and the other intelligible”².

De taaltekens kunnen slechts herkend en gedefinieerd worden als men de functies tot criterium neemt. De analyse van de taaltekens moet uitlopen op een beschrijving van de taal als een netwerk van functies. De taaltekens zijn de punten waar die functies elkaar kruisen, en zij worden bepaald door de functies die zij op zich kunnen nemen, ongeacht de materiële substantie (bijv. van fonische aard) waarin zij zich manifesteren.

Het verst is de structurele taalbeschouwing doorgevoerd met betrekking tot de studie van het klanksysteem van de taal. Nieuw is dit inzicht intussen niet helemaal, vermits reeds Von Humboldt spreekt over „die Vollständigkeit und Gesetzmäßigkeit eines vollendeten Lautsystems”³ en daarbij het stelsel der oclusieven in het sanskrit als voorbeeld neemt. Maar zelfs De Saussure is er niet in geslaagd een duidelijk beeld op te hangen van wat een klanksysteem in feite is, al kan men in zijn werk telkens plaatsen aanwijzen waar hij zeer dicht moderne opvattingen benadert. De gedachte, dat de waarde van het taalteken wordt bepaald door zijn relatie, zijn oppositie waarin het staat tot andere taaltekens, is het vertrekpunt geworden van Trubetskoj en zijn fonologische school.

Anders dan de foneticus, bestudeert de fonoloog de klanken van een taal met het oog op hun differentiërende functie. Daarbij valt de volle nadruk op fonetische opposities. Het nld. foneem *b* is gekenmerkt door de onderscheiden momenten die het tegenover de *p* (d.i. lenis), tegenover de *m* (d.i. oraal), tegenover de *v* (d.i. oclusief), tegenover de *d* (d.i. labiaal) vertoont : bijv. *bal* tegenover *pal*, *mal*, *val*, *dal*. De laatste stap is intussen gezet door Roman Jakobson, die, uitgaande van het feit, dat het foneem als Lautgebilde slechts fonetisch, d.w.z. materieel, kan worden bepaald, de oppositie als primair beschouwt. De kleinste taaleenheid met functionele waarde is niet het foneem, maar zijn de distinctieve kenmerken (distinctive features) dank waaraan de fonemen bestaan. Zij ontleen hun waarde niet aan hun materiële kwaliteiten, maar in de eerste plaats aan hun opposities. Zij zijn als functionele taaltekens te bepalen onafhankelijk van de fonetische analyse. De op-

(2) Actes du sixième Congrès International des Linguistes, Parijs 1949, p. 6.

(3) Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, ed. Darmstadt 1949, p. 71.

positie tussen ndl. *bal* en *pal*, *dal* en *tal* wordt niet gedragen door de fonemen *b* en *p* of *d* en *t*, maar door het distinctive feature lenis tegenover fortis.

Reeds in 1938 poneerde Jakobson op het Gentse congres voor fonetische wetenschappen de stelling, dat alle fonologische opposities binair zijn. Die hypothese heeft niet alleen belang voor de fonologie en voor de taalwetenschap. Zij strookt met de door vele psychologen gehuldigde opvatting over „the functioning of the brain as a binary computer”⁴. Later heeft Jakobson kunnen aantonen dat er niet meer dan tien à twaalf fonologische opposities bestaan, waarop de foneemstelsels van alle talen berusten. Daarmee was de centrale vraag, die de structurele taalkunde beheerst, aan de orde gesteld: hoe werkt een taal? hoe verstaan wij elkander?

Een taal bezit behalve fonemen ook morfemen, betekenisdragende klankgehelen, die opgebouwd zijn uit fonemen van een taal, volgens regels die voor die taal gelden. Zo kent het Engels niet de opheffing van de fonologische oppositie lenis tegenover fortis aan het wordeinde, opheffing die in het Nederlands gebruikelijk is (eng. *good* tegenover ndl. *goed*); terwijl daarentegen in het Fries alle anlaut-*v* en *-z* tot stemloze *f* en *s* worden gemaakt, wat in het Nederlands weer niet het geval is. Tenslotte beschikt iedere taal over een reeks syntactische en prosodische kenmerken, die de spreker ter beschikking staan en zijn zinsbouw conditioneren. Zij stellen hem in de mogelijkheid door individuele en situatieve keuze zinnen te vormen volgens een beperkt aantal schema's. De Groot heeft aangetoond, dat ook hier binaire opposities zijn aan te wijzen⁵.

Houdt de linguïstiek zich hoofdzakelijk onledig met „linguistic structures”, dan is het voorwerp van de taalpsychologie eerder dat van de „linguistic behaviour”, beter gezegd van „linguistic structures in communicative behaviour”, aangezien het individuele taalgebruik zich steeds openbaart in een bepaald taalsysteem.

Om dit beter te begrijpen is het nodig weer eens terug te keren tot De Saussure, die heeft aangetoond dat er een onderscheid moet gemaakt worden tussen „taal” (*langue*) en „spraak” (*parole*). Toch zijn er tegen zijn zienswijze een aantal bezwaren aan te voeren, omdat de onderscheiding taal-spraak te schematisch blijft. Uitgaande van zijn theorie is de Franse psycholoog H. Delacroix

(4) M. Joos, *Description of Language Design*, Journal of the Acoustical Society of America 22 (1950), p. 708.

(5) Structurele Syntaxis, Den Haag 1949.

evenwel tot een indeling gekomen, die wellicht beter aan de werkelijkheid beantwoordt⁶. Hij onderscheidt :

- a) *De taal* (le langage) : een geheel van verschijnselen in verband met de auditieve mededeling van emoties en gedachten, m.a.w. de algemeen menselijke functie die taalsystemen construeert (die Sprachfähigkeit, die Anlage und Präformation zur Sprache).
- b) *Een taal* (la langue) : een complex van taalconventies, die een bepaalde structuur vertonen en de leden van een taalgemeenschap ter beschikking staan.
- c) *Het spreken* (la formulation verbale) : een akt van mensen die een taal hanteren en zich daarbij onderwerpen aan haar eisen, maar toch bij het formuleren van hun gedachten, gevoelens, wilsuitingen enz. haar plooiën en desnoods vervormen („in de spreekakt kruisen vrijheid en dwang elkaar”).
- d) *De spraak* (la parole) : het psychisch mechanisme, waardoor de onder c. genoemde taalvorm, die nog inwendig is (innere Sprache), uitwendig waarneembaar, d.i. hoorbaar wordt.

Dit alles kan op het eerste gezicht louter theorie schijnen, toch is het feit, dat het taalverschijnsel zich op vele manieren aan ons voordoet, van grote betekenis voor een nauwkeurige omschrijving van het studieobject. Men kan eruit leren, dat het ook tot de taak der taalwetenschap behoort enerzijds een beschrijving te geven van de aangeboren aanleg van de mens om taal op te bouwen en als middel voor tussenmenselijk verkeer aan te wenden, anderzijds de krachten te ontleden die bij het taalgebruik een rol spelen. Bestudeert de linguïstiek in de eerste plaats de taal als organisch geheel, een gesloten systeem of werkstuk (ergon), binnen de grenzen waarvan het actuele spreken en begrijpen zich noodzakelijkerwijze moeten bewegen, dan dient zij toch altijd uit te gaan van dit actuele spreken en begrijpen, kortom van de spraak als werkzaamheid van de menselijke geest (energeia). Dat betreft zowel de expressieve functie van het spreken en schrijven, waarbij het individu de taal tot spraak vormt om zijn gevoelens en gedachten te uiten (codificeringsproces), als de receptief-impresatieve functie van het horend of lezend begrijpen, waarbij de spraak van anderen als taal wordt gehoord en de zin ervan wordt herkend (decodificeringsproces).

Het instrumentale karakter van de taal komt aldus sterk op de voorgrond te staan. Wij komen in het vaarwater terecht van een

(6) L'analyse psychologique de la fonction linguistique, Parijs 1926.

nog jonge discipline, die alles wat betrekking heeft op het uitzenden en ontvangen van betekenisvolle berichten, meer bepaald op de klankoverdracht van mens tot mens, tot voorwerp wil maken van een wetenschap, die men communicatiewetenschap (Kommunikationswissenschaft, communication research) heeft genoemd. In de Angelsaksische terminologie heeft men voor deze betekenisvolle berichten het woord „message” geadopteerd. „Message” sluit in zich de bedoeling om informatie te verschaffen. Een kwantitatieve maat hiervoor, afhankelijk van de waarschijnlijkheid waarmee een bepaalde message kan voorspeld worden, leidt tot de mogelijkheid de doeltreffendheid van een communicatiekanaal af te kunnen meten naar de hoeveelheid correct overgebrachte informatie (Shannon).

Iedere spreekakt, als vorm van communicatie, impliceert vier factoren: een spreker (encoder van het bericht), een hoorder (decoder van het bericht), het bericht zelf (message) en de code waarin het bericht vervat is. Deze code kan hier niets anders zijn dan de „taal” (la langue), zoals De Saussure die heeft opgevat. Het is de taak van de taalwetenschap die code af te leiden uit een aantal messages, die zij analyseert.

De spreekakt is een fysiopsychologische bedrijvigheid van de mens. Als zodanig is die spreekakt gebonden aan bepaalde organen en orgaangroepen, deels perifeer, deels centraal gelegen. Tot de perifere organen, die bij de spreekakt betrokken zijn, behoren de organen van respiratie, fonatie en articulatie bij de spreker, het akoestisch orgaan bij de hoorder. Wij kunnen de functie van deze organen zonder veel moeite bestuderen, omdat wij ze a.h.w. in vivo kunnen waarnemen. Anders is het gesteld met de centraal gelegen organen, die voor de spreekakt van betekenis zijn, maar waarvan de functie zich aan onze directe waarneming onttrekt. Het feit, dat de spreekakt vrijwel als een automatisme verloopt, stelt ons voor een bijzonder zware opgave. Ten hoogste kunnen wij ervaren hoe iedere spraakhandeling in het bewustzijn wordt voorafgegaan door een ongeordende zaakvoorstelling en een sterk waarneembare, maar ongedifferentieerde uitdrukkingsdrang: de taaltekens voegen zich in gewone omstandigheden immers vanzelf naar de eisen van hetgeen wij willen zeggen. Van een bewuste keuze uit de ons ter beschikking staande taaltekens, zoals dit wel eens gebeurt bij twijfel of onzekerheid, is slechts zelden sprake. En dan nog blijft het inwendig mechanisme van het spreken iets onvatbaars, dat wij moeilijk kunnen ontleden. De taaltekens die wij in bepaalde omstandigheden nodig hebben om het contact met onze medemensen te onderhouden, dringen zich zonder meer aan ons op, zonder dat wij er

veel naar behoeven te zoeken. Wat ons daarbij leidt is het „taalgevoel”, dat feitelijk geen gevoel is, maar „eine intellektuelle Erscheinung, die nur wegen ihres dunkel-unentfalteten und ganzheitlichen Charakters dem Gefühl nahesteht”⁷.

In *Folia phoniatr.* 11 (1959) heeft M.E. Morley gepoogd de centrale functies die bij de taaloverdracht betrokken zijn, in een schema te analyseren (zie blz. 275). Men kan in dit schema een viertal niveaus onderscheiden. Een letsel of afwijking op elk van deze niveaus zal overeenstemmen met een bepaald soort stoornis in het taalgebruik.

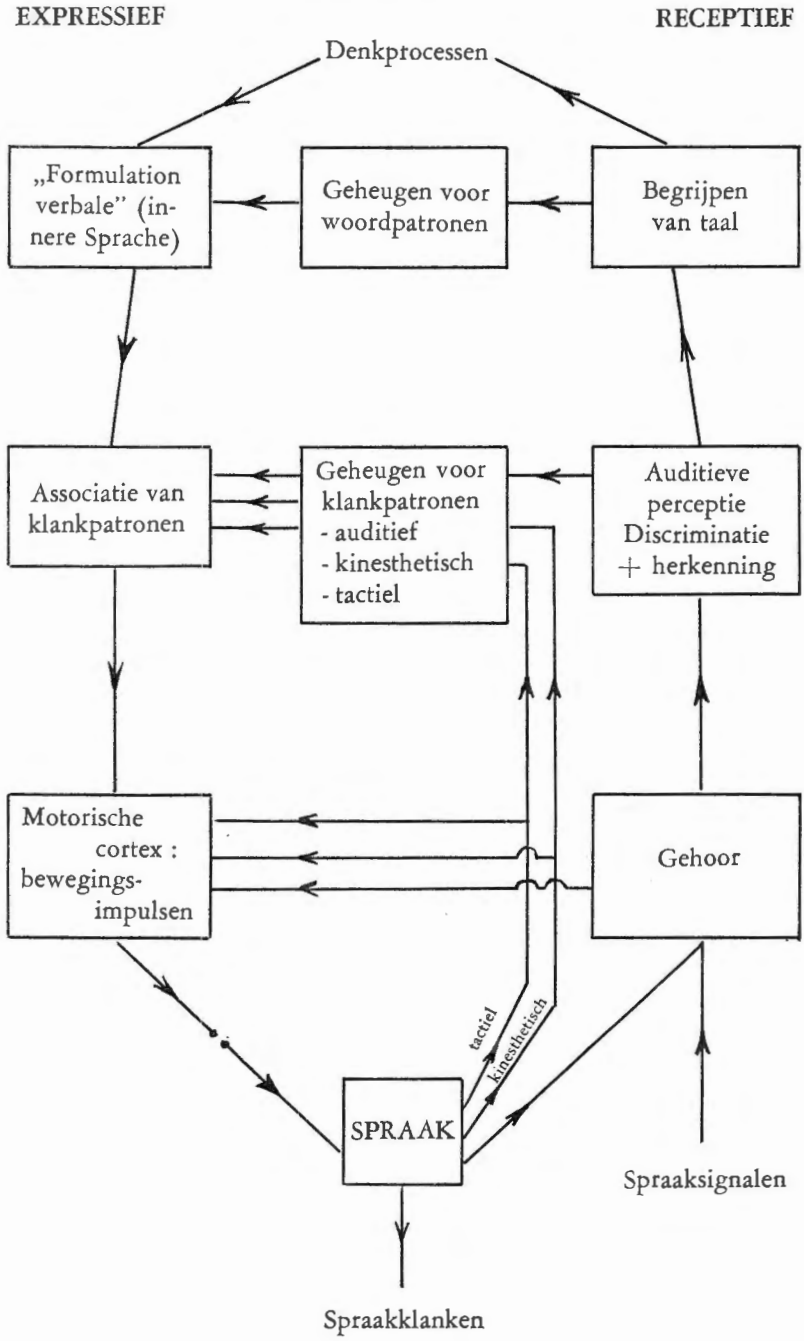
De vraag is nu : welke bijdrage kunnen de opvattingen van de moderne taalwetenschap leveren om tot een beter inzicht te komen in het wezen van spraak- en taalstoornissen, en omgekeerd wat kan de linguïst leren uit de ervaringen van de spraakarts, die toch dagelijks met taal en taalgebruik wordt geconfronteerd. In de praktijk komt het hierop neer : welke verworvenheden van de taalwetenschap kunnen voor de logopedie van onmiddellijk nut zijn? in hoeverre kan de taalwetenschap meewerken aan de opgaven waarvoor de logopedie zich ziet geplaatst? welke nieuwe perspectieven kunnen op die manier voor de taalwetenschap worden geopend?

Wat betreft de stoornissen die bij het gebruik van taal als semiotisch systeem kunnen optreden, zij zijn uit de structuur van het systeem zelf af te leiden. Derhalve kan men onderscheiden : verlies van fonemen en van fonologische opposities (*distinctive features*), verlies van morfemen of verstoring in de opbouw ervan, verlies of verstoring in de syntactische en prosodische kenmerken van de taal. Dit alles kan zich voordoen op expressief, als op receptief-impresief gebied, ofwel nog op beide.

Wanneer iemand bij de articulatie van een of meer spraakklanken afwijkingen vertoont die de verstaanbaarheid in het gedrang brengen, worden die afwijkingen als pathologisch beschouwd. Men spreekt van dyslalie, wanneer klanken of klankverbindingen niet of verkeerd worden uitgesproken of door andere vervangen, zonder dat er organische letsels aan de spraakwerktuigen zijn aan te wijzen. Zijn dergelijke articulatiestoornissen het gevolg van beschadigingen van een of meer zenuwkernen of zenuwstammen, die de bewegingen van de bij het spreken werkzame spieren controleren, dan spreekt men van dysarthrie. Men noemt tenslotte dysglissie die afwijkingen in de articulatie die voortvloeien uit organische letsels aan de perifere spraakorganen.

De logopedie beroept zich dus op het etiologische moment om

(7) Luchsinger-Arnold, a.w., p. 294.

een reeks stoornissen af te grenzen, die gezamenlijk met het woord „stamelen” kunnen worden aangeduid en die (dan ook) enigszins op elkaar gelijkende symptomen vertonen. Eerst een linguïstische benadering van het probleem stelt ons in staat een scherper onderscheid te maken tussen de verschillende vormen van stamelen.

Er zijn spraakgestoorden wie het articulatorisch niet mogelijk is een bepaalde spraakklank te vormen, hoewel het klankkarakter (fonologisch gehalte) ervan hun wel vertrouwd is: zo wanneer iemand geen *l* (meer) kan uitspreken. Zo iemand weet wel welke de bedoelde klank is, die hij zou willen realiseren, maar dat lukt hem niet om een of andere reden, die zowel in de organische als in de functionele sfeer kan liggen. We hebben te maken met een *spreekstoornis*, waarvoor wij de vanouds gebruikte termen *dyslalie*, *dysglossie* en *dysarthrie* zouden willen reserveren. Als daarentegen iemand in het onzekere is over de klank zelf, is dat geen *spreekstoornis* meer, maar een verlies van of een tekort in de beheersing der functionele klankelementen van de taal, derhalve een *foneemstoornis*, zoals men die ook bij afatici wel meer waarneemt. Als fonemen, of beter nog fonologische opposities verdwenen zijn uit het taalgebruik, spreekt men van *afonemie*. Fonemen kunnen echter ook in het taalgebruik verwisseld worden als bepaalde fonologische opposities, zoals tussen *b* en *p*, *l* en *r* voor de spreker hun waarde, d.i. hun structurerende functie hebben verloren, als de betekenisonderscheidende functie dier opposities is vervaagd: men spreekt dan van *dysfonemie*. Wat wij hiermee bedoelen zijn taalgebruikstoornissen, die met eigenlijke articulatiestoornissen weinig meer te maken hebben. In veel gevallen zal bij nader onderzoek blijken dat het fonologisch systeem van die patiënten een ander is dan datgene wat in hun omgeving wordt gebezigd, c.q. dat zij over een gereduceerd fonologisch systeem beschikken. Preseniele dementie wordt soms gekenmerkt door een dergelijke — sterke — reductie van het fonologisch systeem met belangrijk afgenomen aandrift tot taalgebruik. Bij een van die ziekten, de ziekte van Alzheimer, treden naast kenmerkende ritmische en gesaccadeerde bewegingen ook monotone woord- of silbeherhalingen op, aanvankelijk in de vorm van stotterachtige verschijnselen, op de duur uitlopend in een monotoon herhalen van een beperkt aantal fonemen⁸.

Nog leerzamer op dit gebied is de studie van wat men in de logopedie ontwikkelingsdyslalieën pleegt te noemen. Men moet hier scherp onderscheid maken tussen enerzijds gestoord of verlaat spreken (*alalia prolongata*), en anderzijds verlate ontwikkeling van het taalgebruik. De meest extreme vorm van dit laatste vindt men bij

(8) F. Grewel, *Logopedie en Foniatrie* 34 (1962), p. 175.

diepe zwakzinnigen, die alleen vocalen kunnen zeggen en alle consonanten door *d* of *t* vervangen (hottentottisme). Verlate ontwikkeling van het taalgebruik kan zowel fonemen als fonologische opposities betreffen: het tweede is vooral het geval als een kind de opposities *d-t*, *b-p*, *v-f*, dus het distinctive feature lenis tegenover fortis niet kan hanteren. Soms berust dit op een verminderd akoestisch discriminatievermogen bij intacte gehoorsscherpte over de gehele hoorspan. Het kind slaagt er niet in op elkaar gelijkende fonemen te onderscheiden, hetzij receptief, hetzij ook expressief. Dit wordt vaak als een spreekstoornis beschouwd, maar is een typisch voorbeeld van verstoring in het taalgebruik. Dit blijkt inzonderheid hieruit, dat deze kinderen op schoolleeftijd veelal ook moeilijkheden met lezen en spellen vertonen. Zelfs als volwassenen houden sommigen de restverschijnselen van zo een defect in de taalontwikkeling. We mogen daarbij niet vergeten, dat het gehoororgaan niet op absolute prikkels reageert, maar wel op relaties. Voor de verstaanbaarheid van de spraak is dit van grote betekenis. Het maakt een aanzienlijke redundancy in het taalaanbod mogelijk, zodat verandering van bepaalde factoren geoorloofd is, zonder dat dit de totale impressie verstoort.

Hoe belangrijk nochtans de leiding door het gehoor is, is duidelijk geworden uit het onderzoek van de taal van slechthorenden en doven, al is deze linguïstisch nog zeer onvoldoende bestudeerd. De gebrekkige foneemweergave van doven leert ons allereerst, hoe het besef der fonologische opposities een van de voornaamste grondslagen uitmaakt voor het verwerven van taal.

Niet enkel voor een nauwkeurige beschrijving van het stamelen als stoornis in het taalgebruik kan linguïstisch inzicht een verrijking betekenen. Ook voor de waardering van articulatiestoornissen bij traumatische en degeneratieve afwijkingen in de perifere spraakorganen kunnen de verworvenheden van de moderne taalwetenschap een bijdrage leveren. Wij denken bijv. aan wijzigingen in het timbre tengevolge van pathologische neusresonans. Als distinctive feature is de oppositie nasaal-oraal in het Nederlands beperkt tot de tegenstelling *b d g* (zakdoek) tegenover *m n ng*. In gevallen van hyporhinolalie (gesloten neusspraak) is de structurerende functie van deze oppositie in belangrijke mate verminderd, zonet opgeheven. Voor zover de taalsituatie geen uitsluitel geeft, is verkeerd begrijpen niet uitgesloten, vermits men in plaats van de nasalen *m*, *n* en *ng* min of meer duidelijk oralen van hetzelfde articulatiegebied hoort (m.a.w. met klinkt ongeveer als *bed*). Intussen zijn de gevolgen van hyperrhinolalie (open neusspraak), zoals die o.a. bij gehemeltedefecten optreedt, van ernstiger aard, doordat vooral de oppositie fricatief-occlusief bijna volledig erdoor wordt genivel-

leerd, en zowel de fricatieven als de occlusieven hun meest revelante kenmerk verliezen en door eenzelfde nasofaryngaal geluid worden vervangen, voor zover de occlusie niet door een glottisslag wordt bewerkt. Het vocaalsysteem van het Nederlands wordt er evenwel niet door verstoord, omdat — in tegenstelling tot het Frans en in 't bijzonder het Portugees — de fonologische oppositie nasaal tegenover oraal hier niet werkzaam is. Men kan derhalve, alleen al op grond van het fonologisch systeem van laatstgenoemde talen verwachten, dat de verstaanbaarheid ervan beduidend geringer zal zijn onder hyperrhinolalie dan dit ooit voor het Nederlands het geval kan zijn. Volwassen patiënten, bij wie de spraakpatronen voldoende zijn ingeprent, kunnen evenwel de moeilijkheden tengevolge van traumatische beschadigingen der perifere spraakorganen ondervangen door articulatorische compensaties, zoals men bij laryngectomie en glossectomie meer dan eens heeft kunnen vaststellen.

Het is vooral met het oog op de hernieuwde studie van de afasieën⁹, dat een confrontatie van de logopedie met de taalwetenschap van verreikende betekenis zou kunnen worden. Reeds heeft de analyse van bepaalde afatische verschijnselen een bevestiging gebracht van de juistheid van sommige moderne linguïstische theorieën.

Sedert de klassieke afasieleer door de ervaringen van de medische wetenschap is voorbijgestreefd en het onderzoek op losse schroeven is komen te staan, heeft men het probleem van verschillende zijden opnieuw benaderd, maar zeker niet opgelost tot eenieders voldoening. Het is duidelijk, dat linguïstische analyse van afatische spraak (thans gemakkelijk toegankelijk dank zij de tape-recorder) ruime uitzichten biedt op een meer verantwoorde indeling der afasieën door een gedegener kennis der symptomatologie. Dat aldus de voorwaarden zijn geschapen voor een dieper nosologisch inzicht in het wezen van die afwijkingen, ligt voor de hand.

Twee aspecten mag men niet uit het oog verliezen bij de bestudering van de afasieën van linguïstisch standpunt uit: ten eerste is er de formele zijde, bestaande in het teloorgaan van een reeks linguïstische kenmerken; ten tweede is er de pragmatische zijde, bestaande in een verstoring van het vermogen om deze linguïstische kenmerken doelmatig te gebruiken¹⁰.

Bij het onderzoek van de formele zijde der afasieën stoten wij op verschijnselen, die wij reeds bij het stamelen hebben kunnen

(9) Men noemt afasie een stoornis in het taalgebruik en/of in het taalbegrip, ontstaan tengevolge van een organische beschadiging van de corticale spraakcentra en/of hun subcorticale banen.

(10) F. Grewel, *Logopedie en Foniatrie* 33 (1961), p. 198.

aanwijzen (afonemie, dysfonemie). Daarnaast ziet men in veel gevallen stoornissen in de woordopbouw, waarbij de constituerende fonemen schijnbaar ordeloos naast en door elkaar worden gebruikt, zodat nog slechts met moeite enig fonologisch systeem in de spraak van de patiënt kan worden herkend: men spreekt dan van parafonemie. Niet zelden komen daarbij nog verstoringen in de syntactische schema's (dysgrammatisme) en in de prosodische kenmerken van de taal (dysprosodie). Hierbij moet men eraan denken, dat de prosodie deels conventionele uitdrukkingsregels kent, die onafhankelijk van de linguïstische formulering kunnen verlopen (bijv. in de ironische opmerking „een hele kerel dat je bent” op depreciërende toon gezegd).

De studie van de pragmatische zijde der afatische stoornissen stelt ons voor het feit, dat de afaticus de fonemen en foneemopposities, de morfemen en de syntactische en prosodische schema's van de taal niet geheel verloren heeft, maar in bepaalde situaties niet in staat is er gebruik van te maken. Men moet daarbij bedenken, dat ons taalgebruik in verschillende situaties anders is geconditioneerd en dat ook normale sprekers in één situatie de taaltkens niet kunnen vinden, die in een andere situatie vlot beschikbaar zijn. Het overkomt ons ook wel eens dat wij vergeefs naar een woord zoeken, terwijl wij toch menigmaal de sfeer waarin het woord thuis hoort kennen („het ligt ons op de tong” zeggen wij dan). Dat heeft de afaticus in sterke mate, terwijl hij daarenboven aan een woord, dat hem wel bekend voorkomt, dikwijls geen betekenis kan hechten. Het verschijnsel is zo opvallend, dat men er een aparte term heeft voor bedacht: amnestische afasie.

Er is een belangrijk punt, dat men zich steeds moet voorhouden bij de linguïstische benadering van het probleem der afasie. Afasieën vormen geen klinische eenheid: de fonematische, morfologische, syntactische, prosodische en semantische afwijkingen bij afasie dragen een verschillend karakter en moeten dienovereenkomstig geëvalueerd worden. Linguïstische interpretatie is alleen mogelijk in zuivere gevallen van afasie; zogenaamde subcorticale of „perifere” afasieën, die vele dysarthrische of apractische bijverschijnselen vertonen, zijn geen betrouwbaar materiaal om linguïstische feiten te toetsen¹¹. Echte afatische stoornissen zijn taalgebruiksstoornissen: het coderen heeft erdoor geleden (expressieve afasie), terwijl ook het decoderen van taal kan bemoeilijkt zijn (receptief-impressieve afasie). De kern van het afatisch syndroom is gelegen in het onvermogen de structurele elementen van de taal bewust te hanteren of onderling te onderscheiden. Wanneer bijv. iemand niet

(11) F. Grewel, t.a.p., p. 197.

(meer) vatbaar is voor de betekenisafgrenzende functie van de fooneemparen die aan de woordsymbolen zin geven, dan wordt het moeilijk voor hem de betekenis van het gesprokene te begrijpen, m.a.w. de betekenis van een ontvangen boodschap of message te ontcijferen. Dit gaat natuurlijk gepaard met een belemmering van het coderen van eigen mededelingen in taal, omdat in de „innere Sprache” de automatische zelfcontrole door verschillende feedbacks ontbreekt¹².

Illustratief zijn ook de compensatieverschijnselen, die wij bij afatici kunnen waarnemen: telkens zien wij hoe een functie, die op hoger niveau is gestoord, zich op lager ontwikkelingsniveau herstelt (Rückbildung). Een typisch voorbeeld hiervan is het betekenisloze naspreken (echolalie) en het agrammatisme, waarbij woorden met louter syntactische functie, zoals voegwoorden en voorzetsels, alsmede hypotaxe zijn uitgevallen (style nègre).

Het is nog de vraag, of aan de afasiëën diepere psychologische defecten ten grondslag liggen. Uitgaande van de teleologische definitie van de taal, als zijnde een systeem van verstandhoudingsteken binnen een bepaalde gemeenschap, kunnen wij de afasie beschouwen als een bijzondere vorm van de asymbolie, een stoornis in de geestesfunctie gekenmerkt door een min of meer uitgesproken ongeschiktheid tot symboolvorming en symboolduiding. Niet ten onrechte noemt G.E. Arnold afasie „eine Störung der symbolischen Formulierung”¹³. Inderdaad zeer veelvuldig zijn bij afasie stoornissen in het gebruik van secundaire, van de taal afgeleide semiotische systemen, zoals dyslexie en dysgrafie. Waarnemingen aan dove afatici hebben deze opvatting bevestigd. Een patiënt van Critchley, bij wie het fonologisch systeem sterk was gereduceerd, vertoonde dezelfde reductie bij het gebruik van het vingeralfabet. De essentiële stoornis was dus een taalgebruiksstoornis. Dit bleek duidelijk bij zijn herstel: bij het vingerspreken zowel als bij het mondeling spreken bleven er moeilijkheden bij de *a-e* onderscheiding¹⁴. Zelfs heeft men asemiotische verschijnselen op gebieden andere dan aan de taal gebonden kunnen aanwijzen: acalculie, amusie en stoornissen in de ruimtelijke oriëntatie, al heeft Kandler kunnen aantonen dat deze laatste in sommige gevallen voor een belangrijk gedeelte in de taalsfeer hun oorsprong vinden¹⁵.

Het is wel zeker, dat de neuropsychologische afwijkingen bij de diverse soorten afasiëën van geheel verschillende aard zijn. Even-

(12) F. Grewel, *Logopedie en Foniatrie* 34 (1962), p. 171.

(13) Luchsinger-Arnold, a.w., p. 598.

(14) F. Grewel, t.a.p., p. 179.

(15) *Linguistische Deutung zentraler Sprachstörungen*, Current Problems in Phoniatrics and Logopedics I, Basel-New York 1960, p. 205.

zeker is het nochtans, dat vrijwel alle afasieën berusten op een fundamentele verstoring van de tussenmenselijke communicatiemiddelen. We komen daarbij vaak buiten het gebied van de eigenlijke linguïstiek: zo kan het gebruik van en het begrip voor gebaren en uitdrukkingbewegingen verloren zijn (agestiek, amimie). Het is hier niet de plaats om daar nader op in te gaan.

Van de vele spraakstoornissen is er geen enkele waarover de meningen meer verdeeld zijn als over het stotteren (spasmodiefemie). Slechts op één punt zijn alle onderzoekers het eens: dat het genuïne stotteren¹⁶ diep in de persoonlijkheidsstructuur van de spreker is verankerd en dat de spraakangst het meest kenmerkende symptoom ervan uitmaakt. Wat de diepere oorzaken betreft tast men nog steeds in het duister: sommigen wijzen op opvoedingsfouten, anderen op constitutionele factoren of op een vroegtijdige intellectuele begaafdheid die de mogelijkheden van het taalgebruik ver te boven gaat (de „insuffisance lingui-spéculative” van Pichon en Borel-Maisonny). Dit zijn echter slechts hypothesen, waarvoor tot heden geen doorslaggevende argumenten zijn geleverd. Recente onderzoeken hebben aangetoond dat het stotteren — welke ook de uiteindelijke oorzaken ervan mogen zijn — wordt veroorzaakt door een verstoring van de „innere Sprache”, waarbij de noodzakelijke feedbacks verstek laten gaan. Proefnemingen met het zg. „delayed side tone effect” (verzögerte Sprachrückkopplung) hebben dit afdoende bewezen¹⁷. Critchley is daarom van mening dat er een verband zou kunnen bestaan tussen de verschijnselen van het stotteren enerzijds, en de blokkeringen van de spraak en de perseveraties anderzijds zoals wij die bij afasie waarnemen. Ook wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken, dat er bij sommige vormen van stotteren taalgebruiksstoornissen bestaan, die aan afatische toestanden doen denken. Stotteraars struikelen het meest over „echte” woorden die iets benoemen — een object, een eigenschap, een handeling, — veel minder over woorden die een meer syntactische of deiktische functie hebben, zoals voegwoorden, voorzetsels en wijswoorden. Het zijn ook juist de „echte” woorden die voor afatici de grootste moeilijkheden opleveren.

Tenslotte kan men tal van ontsparingen vaststellen bij vele vormen van psychose. Bij diepe depressie is het taalgebruik traag en

(16) Er bestaan vele vormen van stotteren. Genuïne stotteren noemt men stotteren dat ontstaat in aansluiting met de spraakontwikkeling.

(17) Delayed side tone effect (Lee-effect) wordt verkregen door een proefpersoon te laten spreken voor de micro van een tape-recorder. Onmiddellijk na de opname biedt men via een koptelefoon het gesprokene aan de spreker aan met een tijdsverschil van bijv. 1/100 sec. Tengevolge daarvan ontstaat een typische wijziging in de spreekhabitus, die aan afasie doet denken en die niet zelden gepaard gaat met stotterachtige verschijnselen.

aarzelend, de prosodische accenten zijn gering, de intonatie is monotoon, het vocabulair verarmd. Epileptie geeft naast bradytalie (traagheid in de spraak) ook een starre prosodie, met perseveraties en verkleinwoorden. Het taalgebruik van cretins wordt gekenmerkt door agrammatisme, terwijl dit van schizofrenen opvalt door zijn onbegrijpelijke woordenvloed (logorrhoe) en zijn neologismen¹⁸. Het is verheugend, dat al deze afwijkingen meer en meer de aandacht trekken van linguïsten.

Wij menen voldoende te hebben aangetoond, dat de moderne taalwetenschap kan bijdragen tot een beter begrip van spraak- en taalstoornissen. Dat er anderzijds heel wat materiaal voor linguïstisch onderzoek in de spraak- en taalstoornissen is te vinden, zal mede duidelijk zijn gebleken. Wij hopen vooral te hebben bewezen dat er naast de bestaande taalwetenschappelijke disciplines nog plaats is voor een patholinguïstiek, waarvan de bevindingen wellicht van betekenis kunnen zijn voor het onderzoek van nog onopgeloste linguïstische problemen.

SUMMARY

We want to discuss the matter of cooperation of linguistics with logopedics: what linguistic information can be supplied to speech therapists? how can the linguist cooperate with the speech therapist in interpreting language disorders? what new perspectives can be gained out the linguistic study of clinical material?

There is a distinction between language disorders and speech disorders. As to dyslalias, some of them are real language disorders: one encounters disorders in the discrimination of phonemes and phonological oppositions (distinctive features). With traumatic and degenerative disorders we may gain clarity by assessing these difficulties in linguistic terms. Disorders of nasality provide an example.

The linguistic approach of aphasia confronts us with many problems, such as dysphonemy, paraphonemy, dysgrammatism and dysprosody. Aphasia may be considered as a disruption in the symbolic language process.

Linguistic problems in stammering and psychoses are mentioned.

The conclusion is that patho-linguistics may develop into an important branch of linguistics.

(18) Zie voor dit alles F. Grewel, t.a.p., p. 181.

LITERATUUR

Deze bijdrage is ontstaan uit de cursus linguïstiek, die ik sedert enkele jaren doceer aan de afdeling Logopedie van het Rijkshoger Instituut voor Verpleegkunde te Gent. De lectuur van de twee hieronder vermelde artikels van F. Grewel in het tijdschrift voor Logopedie en Foniatrie, waaraan ik veel verschuldigd ben, heeft mij tot het schrijven ervan aangezet. Hoezeer ik mij ook heb ingespannen om overal mijn bronnen nauwkeurig te vermelden, kan ik daar misschien niet altijd in geslaagd zijn, vooral waar ik moest steunen op een ten behoeve van mijn onderwijs haastig neergeschreven beschouwing.

- M. Critchley, *Articulatory Defects in Aphasia*, *Speech* 17 (1953), p. 8 en vlg.
 F. Grewel, *De linguïstische en semiotische benadering van de afasieën*, *Logopedie en Foniatrie* 33 (1961), pp. 197-200.
 F. Grewel, *Taalgebruiksstoornissen*, *Logopedie en Foniatrie* 34 (1962), pp. 169-181.
 R. Jakobson, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*, *Sprakvetensk. Sällsk. i Uppsala Förhandl.*, Uppsala 1941.
 F. Kainz, *Psychologie der Sprache*, Stuttgart 1954-1960 (4 dln.).
 G. Kandler, *Linguïstische Deutung zentraler Sprachstörungen*, *Current Problems in Phoniatics and Logopedics*, ed. by F. Trojan, Vol. I, Basel-New York 1960, pp. 201-207.
 R. Luchsinger & G.E. Arnold, *Lehrbuch der Stimm- und Sprachheilkunde*, Wien 1959 (2. Aufl.).
 S.E. Mason e.a., *Signs, Signals and Symbols*, London 1963.
 M.E. Morley, *Defects of Articulation*, *Folia Phoniatica* 11 (1959) pp. 65-124.
 A. Teeuw, *Een nieuwe ontwikkeling in de fonologie: het werk van Roman Jakobson*, *De Nieuwe Taalgids* 47 (1954), pp. 241-252.
 L.E. Travis e.a., *Handbook of Speech Pathology*, New York 1957.